

УДК 123.1:316.3 (477)“14/18”

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.16>

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ПЕРІОД XIV–XVIII СТ.

Андрій Наконечний

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті розглядається процес розвитку національної ідеї у період козацьких виступів під проводом Богдана Хмельницького проти соціально-національного поневолення українського народу, а також у період Гетьманщини. Проаналізовані етапи формування національної ідеї, її різноманітні вияви у суспільно-духовному житті та філософській думці України зазначеного періоду. Доведено, що національна ідея того часу виражається через державотворчі зусилля козацької верхівки, у прагненні здобути національну незалежність України, у виробленні релігійно-правових ідей, в об'єднанні різнорідних груп українського етносу в міцну національно-свідому силу, у створенні державних установ на козацькій території.

Досліджено творчу діяльність мислителів, які на теоретичному і політичному рівнях визначали головні ознаки українського етносу, своєю літературно-науковою, практичною діяльністю найбільше спричинилися піднесенню та обороні національно-релігійної свідомості українців, а отже, сприяли зростанню національної самосвідомості, національної ідеї. Акцентовано на вагомому значенні «полемічної літератури», що охоплює науково-теологічні трактати, історико-політичні пам'флети, відкриті листи, тощо, а також на їхньому впливі на боротьбу українського народу за національно-релігійне визволення.

Вказано на виняткове місце, яке посідає в полемічній літературі Іван Вишенський – борець проти соціального та національно-релігійного гноблення українського народу. Його суспільна позиція визначалася тим, що він орієнтувався на трудове, пригноблене й експлуатоване соціально, релігійно і національно селянство. А також вказано на те позитивне значення для українського національного відродження, ідеї свободи українського народу, яке мали козацькі літописи, появу яких спричинила козаччина, національно-визвольна війна та Переяславська угода з її трагічними для української національної справи наслідками. Особливо важливими є три козацькі літописи – Самовидця, Г. Граб'янки і С. Величка.

Ключові слова: свобода, національна ідея, незалежність, нація, народ.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю усвідомлення українським суспільством значення національної ідеї, практичного втілення її в усіх ланках суспільно-політичного, культурно-духовного, соціально-економічного життя України. Національна ідея пов'язана з політикою, економікою, освітою, релігією, мораллю, людськими цінностями, правом, культурою. Проте вона має узагальнені риси, інтегративний характер, а тому потребує спеціального філософського аналізу. Особливо важливим є аналіз процесу становлення, формування й утвердження національної ідеї у творчості видатних представників суспільно-політичної та філософської думки XIV–XVIII ст. Саме в них можна знайти відповіді на наболілі питання сучасного державотворення, консолідації української нації, справжньої національно-політичної, соціально-економічної, духовно-культурної незалежності України.

Проблема розвитку та відображення української національної ідеї у творчості провідних мислителів XIV–XVIII ст. займає вагомe місце у дослідженнях українських науковців у період між двома війнами: В. Гнатюка, М. Забаревського (Д. Дорошенка), Ю. Охрімовича, В. Старосольського, М. Сціборського, а також у працях відомих іноземних та українських науковців в еміграції в період після Другої світової війни таких, як Дж. Армстронг, Ю. Бойко, С. Величенко, С. Єкельчик, І. Лисяк-Рудницький, П. Мірчук, О. Прицак та Дж. Решетар, М. Сосновський, П. Феденко, М. Шкільняк, В. Янів. Окреслена проблематика посідає важливе місце в працях таких сучасних українських учених, як А. Астаф'єв, А. Брагінець, С. Возняк, М. Горелов, Я. Грицак, В. Гудзь, М. Жулинський, В. Жмир, О. Забужко, М. Кармазіна, Г. Касьянов, Р. Кісь, І. Кресіна, О. Куць та Ю. Куць, В. Лісовий, Т. Панько, А. Пашук, С. Приходько, М. Розумний, О. Семків, М. Сосновський, Д. Соловей, О. Сухий, Б. Червак, А. Фартушний, Б. Якимович та інші. Проте, попри значну кількість публікацій з окремих аспектів поставленої нами проблеми, ще недостатньо філософських досліджень, які дали б змогу осмислити етапи формування національної ідеї, її зміст, динаміку і трансформацію у суспільно-духовному житті України XIV–XVIII ст.

Мета статті – простежити етапи формування національної ідеї, її різноманітні вияви у суспільно-духовному житті та філософській думці України зазначеного періоду.

Середина – кінець XIV ст. – помітний рубіж у генезі етнічної державності в Україні, коли, по суті, була остаточно перервана традиція державного будівництва на українських землях, започаткована ще в давньоруські часи. На етнічній території почали створювати державні інституції тих країн, до складу яких входили українські землі, – Великого князівства Литовського, а згодом – Речі Посполитої, Угорщини та Молдавії. Для України це мало тяжкі наслідки, бо закладалися основи для денационалізації українського етносу, зникнення тих характерних рис, які визначали етнічне обличчя українців. Найінтенсивніше ці процеси проходили в середовищі панівних класів України, які поступово відривалися від своїх етнічних коренів, тому керувати формуванням державності на базі основоположної національної ідеї вони вже не могли. Як зазначав М. Грушевський, «українське боярство в першій половині XV ст. ще представляло досить значну масу, але неорганізовану, відтиснену від всяких впливів, а при тім класові інтереси дуже рано збили його з позиції, яку повинно б воно було зайняти з огляду на національні інтереси» [5, с. 140].

Великого значення в процесі пробудження національної свідомості набуває суспільно-політична, громадська діяльність представників численних верств шляхти і боярства, які, хоч і підпадали під сильні польські впливи, проте не зовсім зреклися своєї належності до руської нації та її віри. Згадати хоча б таких польських письменників, як полеміст Станіслав Оріховський, який наголошував, що він є українцем і з радістю в цьому признається; професора Краківського університету Григорія Тичинського, який свої поетичні твори підписував як «Григорій з Самбора», польських гуманістів того часу С. Кльоновича і Ш. Шимоновича, авторів поеми «Роксолянія», присвяченої Львову та іншим галицьким містам, описам Волині, Галичини, Поділля, а також життя та побуту українських селян. Фактично тим самим вони (свідомо чи несвідомо) висунули ідею єдності українських земель.

Кінець XVI – поч. XVII ст. в історичному розвитку українського народу характеризується посиленням соціального та національно-релігійного гноблення. Як зазначав І. Франко, «тяжкі часи переживав наш український народ під польським пануванням у XVI віці. Унія Люблінська 1569 р. відлучила наші землі від Литви й прилучила їх безпосередньо до Польщі, а надто йшла до того, щоб завести на наших землях польські порядки. Ціль, до котрої вони змагали, була така, щоби нашу Полудневу Русь, що дісталася в польські руки, зовсім зілляти з Польщею, зробити з тих двох країн одну цілість» [16, с. 260].

Після Люблінської унії 1569 р. відбулися також значні зміни в національному самоусвідомленні українців. Насамперед це стосувалося української еліти, української шляхти. По-перше, в культурі вона почала орієнтуватися на своїх польських соціальних братів, перебираючи їхню мову, звичаї, побут тощо.

По-друге, спостерігаємо значний відхід української аристократії від православ'я, відсутність виразної національної школи. Як зазначено в антиуніатському памфлеті «Пересторога», «і так це дуже зашкодило українській інтелігенції, що не могли шкіл і наук розширювати та засновувати: бо якби свою науку мали, тоді б за невідомістю своєю не дійшли б до такої біди... Поляки натомість не маючи своїх наук, в науки римо-католицькі своїх дітей почали віддавати, які й віри католицької їх навчили, і так помалу науками своїми всю інтелігенцію українську до віри римської привели, навіть їхні нащадки з віри православної на римську вихрестилися та прізвища й імена повідміняли, так, якби ніколи й не знали, що вони нащадки благочестивих прародичів своїх» [11, с. 125–126].

Упродовж цього процесу з'являється низка діячів, які на теоретичному і політичному рівнях визначали головні ознаки українського етносу, своєю літературно-науковою, практичною діяльністю найбільше спричинилися опорі Риму, піднесенню та обороні національно-релігійної свідомості українців, а отже, сприяли зростанню національної самосвідомості, національної ідеї. Зокрема, І. Франко називає К. Острозького, який зрозумів і чітко усвідомив той факт, що український народ треба просвітити, підняти його з темноти неучтва і рабства, адже лише освічений народ здатний усвідомити свою національну належність і захищати свої національні та релігійні права перед натиском латинізації. Для цього він організував академію в Острозі, запросивши до викладання в ній таких національно-свідомих українських вчителів, як М. Смотрицький, Г. Смотрицький, І. Книгиницький, монах Іов та ін., яких І. Франко називає «розумними і вченими русинами». Ця академія творила міцний освітньо-культурний, літературний і національно-свідомий центр.

Надзвичайно важливе значення для пробудження національної свідомості українського народу мала літературно-наукова, практична діяльність тих українських діячів, твори яких увійшли в історію філософської думки під назвою «полемічна література», яка охоплює величезні науково-теологічні трактати, історико-політичні памфлети, відкриті листи тощо, поява яких була зумовлена кінцевою необхідністю боротьби українського народу за національно-релігійне визволення.

Однією з перлин полемічної літератури вважають твір «Пересторога», в якому автор, як гуманіст-просвітитель, закликає сучасну йому громадськість до стійкої боротьби проти католицизму шляхом розвитку національної культури та школи в Україні. На його думку, занепад національної культури, мови, шкіл, письменства призводить до національного виродження, розкриває шлях до колонізації українського народу.

Автор докоряє церковним ієрархам за те, що вони «...від свого патріарха відцуралися, а Папі Римському присягнули, і таким чином, великі заворушення серед народу вчинили» [11, с. 125].

Ще одним твором, в якому національну ідею піднесено на високий рівень свого вияву, був «Апокрисис» Христофора Філалета, який засуджує політику польського уряду щодо українського народу і вимагає демократичних прав для українців. Автор із сумом зазначає, що після Брестської унії замість очікуваного покращення наступило погіршення, «великий смуток» в Україні. Філалет вказує, що на тілі свідомих українців повідкривалися рани, які дуже болять: не так від «гонителів римського визнання», як «від відступників стародавньої віри грецької» [14, с. 98].

Українські полемісти, обстоюючи рідну віру, часто вдавалися до історичних екскурсів, аби пригадати сучасникам про їхній рід та обстоювати ознаки українського етносу, а отже, і національну ідею з погляду історичного права. Це знаходимо у передмові «Віршів на погреб Сагайдачного Касіяна Саковича», де автор із гордістю зазначає, що «за Олега Руського монархи плавали в човнах по морю і Царгород штурмували, а їх предки хрестилися Володимиром і в тій вірі статечно жили» [3, с. 156], а також у Захарія Копистенського, який пише, що коли князь Данило прийняв корону від Папи Римського, він, тим не менше, «...з костелом римським у вірі не об'єднався і віри своєї не зрадив» [7, с. 133].

Виняткове місце в українській полемічній літературі займає Іван Вишенський – борець проти соціального та національно-релігійного гноблення українського народу. Його суспільна позиція визначалася тим, що він орієнтувався на трудове, пригноблене й експлуатоване соціально, релігійно і національно селянство. Як зазначав І. Франко, «головну силу народу бачить Іван Вишенський не в пастирях, не в панах, а в стаді, в простім народі» [15, с. 276].

Літературна і релігійно-філософська спадщина І. Вишенського має форму «Посланий», які пронизані глибоким патріотизмом, любов'ю до українського народу і є виразником його національної ідеї. У своїх творах він виступає великим патріотом рідної землі, закликаючи руський (український) народ очистити свою віру від забобонів, а також возвеличує слов'янську (українську) мову, рідну віру: «Перш за все очистити церкву від усіляких зваб та еретичних забобонів і у простоті серця бога хвалить..., богові, співаючи простою нашою руською піснею, дякуйте. При тому прихиліться до нашої східної православної віри усім серцем, душею й помислом без усякого сумніву» [2, с. 34].

Звичайно, українськими патріотами та державотворцями, які прислужилися до розвитку і становлення національної ідеї, були не лише православні діячі, але й уніати, які у своїх працях теж звертали до історичного минулого України-Русі та прагнули відновлення її державності, адже, як слушно зазначав визначний церковний діяч М. Смотрицький, «не віра робить русина русином... а народження і кров руська...» [17, с. 83]. Організатори унії, зокрема митрополит М. Рогоза, єпископи І. Потій, Г. Балабан, К. Терлецький та інші православні владика насамперед були українськими ієрархами, які дуже добре розуміли внутрішній стан та суспільне становище православної церкви в польській державі, її роль та історичну місію в обстоюванні прав і свобод українського народу, в розвитку й утвердженні його духовності та національної свідомості, у захисті його національної самобутності, у збереженні його, як етносу, нації. Отож, підписавши унію, українські ієрархи зберегли обряд православної церкви, літургію, мову, все, що було пов'язане з українською традицією. Як зазначав головний організатор порозуміння з Римом Іпатій Потій, «...і ми тепер, приступаючи до згоди з Римлянами, того ж сповідування учителів Грецьких міцно тримаємося...» [10, с. 41]. Так, під опікою Папи греко-католицька церква залишилася українською, що вже, принаймні, на тому етапі суспільно-духовного життя України унеможливило насильницьку колонізацію русинів (українців) за допомогою латинізації.

Отже, полемічна література стала свідченням високого рівня національної свідомості українського народу, його повсякчасної готовності стати до оборони своїх національних, релігійних, соціальних і культурних інтересів.

Можна констатувати, що в XIV–XVI ст., попри несприятливі для українців національно-культурні, економічні й політичні обставини, національна самосвідомість, національна ідея все ж виражалася у формах усвідомлення відмінності власної території, мови, релігії, права, національної належності тощо.

Ідея свободи існує у всі роки історичного розвитку України, зокрема в часи козацьких виступів проти польського соціально-національного поневолення. Ідея свободи того часу виражається насамперед у державотворчих зусиллях козацької провідної верхівки та в прагненні здобуття національної незалежності України.

Отже, в другій половині XVI та на початку XVII ст. стає помітним становлення національно-свідомого українського міщанства, яке, за словами І. Франка, «у боротьбі за свої станові права... поступово приходять до думки обстоювати також свої релігійні та національні інтереси...» [16, с. 109]. У значно гіршому становищі перебувало українське селянство, яке для успішної оборони своїх інтересів потребувало союзника, як і, врешті, всі інші соціальні групи українського етносу, що зазнавали важкого соціально-національного гноблення. Цим союзником виступило козацтво, що сформувалося шляхом середньої української шляхти, міщан та селян. Після вироблення релігійно-правових ідей, набуття досвіду політичної боротьби за їхню реалізацію відбулось поєднання різнорідних груп українського етносу в міцну, національно-свідому силу, яка здатна була виступити на боротьбу за здобуття власної національної незалежності. За словами В. Липинського, саме завдяки консолідації українського етносу в лавах козацького війська відбулась перемога Хмельницького у цій національно-визвольній війні [8, с. 15–16].

Консолідація нації в національно-визвольній війні була видатною віхою в історії становлення української національної самосвідомості, ідеї свободи, адже чи не вперше за всю історію визвольних змагань відчувалась так сильно єдність практично всіх верств українського народу. Провідну роль у подальшому єднанні та консолідації нації повинна була відіграти козацька верства – як найсильніший клас цієї нації. І це, певною мірою, їй вдалося зробити. За словами В. Липинського, «подібно як шляхта польська сотворила поняття державності польської та нації польської, козаччина українська сотворила поняття державності й нації української. І навіть географічно-провінціальна назва козацької території – воєводства Київського, Чернігівського і Брацлавського – стає назвою національної території й назвою нації. З того часу терміни «Україна» і «український»... починають витіснити старі терміни «Русь» і «руський»... І як поняття шляхетної Речі Посполитої стало синонімом польської держави, так поняття козацького Війська Запорізького стало за Хмельницького синонімом щойно посталої держави української» [8, с. 53–54].

Ідея свободи все ж відображається у створенні державних установ на козацькій території, в організації регулярної армії, налагодженні активних стосунків з іншими державами. Та й сам Б. Хмельницький, як видно з джерел, досить впевнено і свідомо відчував себе правителем цієї козацько-української держави. Зокрема, він заявив представникам Речі Посполитої: «Правда, що є я дещо лиха людина, але мені Бог дав те, що є єдиним володарем і самодержцем Руським» [4, с. 118]. Бачимо також чітке усвідомлення Б. Хмельницьким єдності всіх українських земель, яка має історичні коріння і сягає у давнину. Тому гетьман із деякою ностальгією за минулим зазначає: «...Достеменно наші зі стародавніх часів землі та провінції козацько-руські, сарматські від Поділля і Валахії по Віслу і аж до самого Вільно і Смоленська. Мав наш край довгі і просторі кордони, включаючи землі Київську, Галицьку, Львівську, Холмську, Белзьку, Подільську, Волинську, Перемишльську, Мстиславську, Вітебську й Полоцьку» [14, с. 79].

Надзвичайно позитивне значення для українського національного відродження, ідеї свободи українського народу мали козацькі літописи, появу яких спричинила козаччина, національно-визвольна війна та Переяславська угода з її трагічними для української національної справи наслідками. Особливо важливими є три козацькі літописи – Самовидця, Г. Граб'янки та С. Величка. Ці автори, які охоплюють величезну кількість документального

матеріалу, у своїх літописах є великими патріотами своєї батьківщини. Зокрема, Самовидець, літопис якого охоплює події 1648–1702 рр., мовою, наближеною до народної, обурюється з приводу того, що в Московщині козаків вважають за «нізащо», а Г. Граб'янка з почуттям великої гордості за свою батьківщину подає слова Б. Хмельницького, звернені до українських козаків, сповнені відвагою, любов'ю до України та її славного минулого: «Браття, славні молодці війська запорізького! Пробив час, візьміть зброю і щит віри вашої, закликайте на допомогу Господа, і не лякайтеся пихатої сили ляхів..., згадайте давніх воїнів українських, котрі, хоч і невірні були, та все ж своєю відвагою на всіх страх наганяли. З того ж тіста і ви зліплені. Сини воїнів хоробрих, проявіть мужність свою. І вам на віки віків славу (з повеління господнього) запишуть, хай надія на Бога не осоромить вас!» [9, с. 40–41].

Третім літописним зведенням було «Сказаніє о войне козацкой з поляками чрез Б. Хмельницкого», автором якого був С. Величко і яке написано тодішньою літературною мовою (причому, крім книжної, є і жива народна мова). Автор літопису подає універсал Острянина, зміст якого сповнений чітким усвідомленням єдності всієї української нації: «...Скинути з Божою допомогою з вас, народу нашого православного, ярмо, неволю і польську тиранію, щоб помститися також за вчинені образи і розорення вам, братам нашим, шляхетно уродженим, і всьому суспільству руського народу, що мешкає в Малій Росії по обидві сторони Дніпра» [1, с. 294].

Отже, визвольна війна 1648–1654 рр. є одним із проявів в історії становлення та реалізації ідеї свободи, яка започаткувала нову епоху в боротьбі народу за національну незалежність та створення самостійної держави.

Оцінюючи роль Богдана Хмельницького у становленні ідеї свободи, необхідно зазначити, що саме він наголошував на величчі перемоги українського народу над польською шляхтою і вірив, що «Русь буде панувати дуже скоро». Гетьман порушив справу з'єднання всієї території українських земель, перший запровадив до офіційних документів назву «Україна». Він «...відбудовував націю серед гуркоту падаючих руїн старої, ним же розваленої Речі Посполитої. Він усував ті руїни і одночасно укріплював західну культуру на Україні в обличчю постійної татарської й московської небезпеки зі Сходу..., і, що найважливіше, він свою безмежну, фанатичну відданість державній українській ідеї вмів передати цілому своєму оточенню, цілій, ним вихованій, українській аристократичній верстві. Бо коли весь довгий період нашої історії, що настав по смерті Богдана, слушно прозвано «Руїною», то пам'ятаймо, що руйнувалось сотні літ тільки те, що він на протязі десятих років збудував» [8, с. 135–136, с. 139–140].

Після завершення національно-визвольної боротьби українського народу під проводом Б. Хмельницького та союзу з Москвою перед козацтвом, як провідником та інтегратором українського народу з його поняттям власної мови, релігії, права, постала нова ворожа сила в особі Московської держави, що було дуже несподівано, адже досі весь теоретичний і практичний запал був спрямований проти Польщі та католицизму. Ця нова ворожа сила застала українців невідповідно до оборони. Не мало часу на консолідацію й козацтво, яке, зазнаючи протидії із боку Москви, змушене було маневрувати заради збереження тих залишків єдності, яка об'єднала український народ у національно-визвольній війні.

Попри це, ідея свободи, як чинник державотворення, у своєму історичному розвитку не припинила існування, проявляючись у різних сферах суспільно-духовного життя України.

Вагомий вплив на формування національної свідомості українського народу та продовження безперервного розвитку і становлення ідеї свободи мала «Конституція прав

і свобод Запорозького війська», укладена 5 квітня 1710 року Пилипом Орликом. Ця конституція є визначним українським народно-політичним документом, в якому яскраво відобразилися тогочасні ідеали української нації. Автор прагнув зв'язати воедино уривки минулого України та окреслити модель суспільства, яка вмістила б головні здобутки нації. Ідеї, висловлені в цьому документі, є наслідком майже тисячолітнього розвитку України, свідченням високого рівня самосвідомості нації, її політичної культури. Цей документ постав як уречевлена ідея української державності у формі Гетьманщини.

Отож, у першому пункті визначено виняткові права православної віри в Україні: «... Не давати дозволу на проживання в Україні послідовникам чужої віри..., щоб лише єдина православна віра... навічно була утверджена..., щоб вона буяла і розквітала, мов троянда поміж терням, між чужими релігіями сусідніх держав» [12, с. 23–24].

У наступних пунктах автор обґрунтовує нагальну необхідність очищення Дніпра і всієї території Запорізького Низового війська від «укріплень і фортець московитів», а також повернення запорожцям прав на «Дніпро увесь згори, від Переволочної, аж до самого гирла», а також територію «Полтавського полку та Кодацьку фортецю з усіма угіддями».

Пилип Орлик окреслив також контури політичного устрою української держави: «З тими генеральними старшинами, полковниками і генеральними радниками повинен теперішній ясновельможний гетьман, а також його наступники радитися про безпеку Вітчизни, про спільне благо і про всі громадські справи», а також «відкинувши лихі заздрощі і мстиві намисли, давати слухні поради в такий спосіб, щоб не заподіяти тим ані урази честі гетьмана, ані шкоди справам Вітчизни, – нехай обминуть її лихо і згуба!» [12, с. 31–32].

Особливо патріотично звучить присяга Пилипа Орлика, в якій він зобов'язується ревно дбати «про суспільне благо і соборність Матері-Малоросії», «зміцнювати, скільки змоги, хисту і сил, права і вольності Війська Запорозького», «не входить в жодні змови з чужими державами і народами, а також у межах Вітчизни, що замишляли б їй згубу і будь-яке лихо» [12, с. 47].

Ідея свободи глибоко виражена в одному з найвизначніших творів цієї епохи – «Історії Русів», що є систематичним історіософським обґрунтуванням права України на свою державність. Центральна постать твору – Б. Хмельницький, якого невідомий автор шанує за повернення Україні незалежності. Автор «Історії Русів» також свідомо проводить ідею історичного права української шляхти «за взірцем усіх народів і держав». Оповідаючи про Переяславську угоду, він наголошує головні, на його думку, пункти: «...Аби перебувати козакам на всіх колишніх угодах і пактах, укладених з Польщею і Литвою... і по них користуватися всіма перевагами та свободами вічно і без жодної відмінності; ... щоб власність всіх родів, маєтків їхніх і придбання їх, непорушно при них і нащадків їхніх перебувала вічно під охороною прав їх стародавніх Руських..., щоб у діла їхні та судилища ніхто інший не входив і не вмішувався, а самі вони судитися і управлятися між собою повинні за своїми правами і своїми обраними з-поміж себе суддями та начальниками» [6, с. 167]. Автор говорить про ці права як про привілей «уряду національного». Він нагадує також про козацькі права, як про «шляхетські, природні, що від найдавнішої давнини були у них безперервно і під титулом лицарства всіма угодами і привілеями їм підтвержені...» [6, с. 168].

Характерним є зміст прокламації гетьмана Мазепи до свого війська, яка пройнята прагненням незалежності України та єдності її народу, вимогою «...поставити країну нашу в той стан держав, у якому вона була перед володінням Польським, із своїми природними Князями та з усіма колишніми правами і привілеями, що вільну націю означають..., звільнити нас від рабства та зневаги і поновити на найвищому ступені свободи та

самодержавства. Відомо ж бо, що колись були ми тими, що тепер московити: уряд, первинність і сама назва Русь від нас до них перейшло» [6, с. 259].

Принципові, концептуальні ідеї державності, викладені у творі, звучать актуально і сьогодні, через два століття після його створення. В основі державності має бути національний уряд, що обирається згідно з правом і традиціями народу: «Верховний начальник і Господар землі Руської і народу того має бути Гетьман, обираний чинами і військом з-поміж себе вільними голосами...» [6, с. 139].

Отже, ідея свободи, виражена у суспільно-духовному житті українського народу періоду XIV–XVIII ст., показала себе явищем багатограним і таким, що постійно шукає нові шляхи свого вираження у всіх ділянках суспільно-політичного, літературно-духовного життя України.

Список використаної літератури

1. Величко С. Літопис. К.: Дніпро, 1991. Т. 1.
2. Вишенський І. Порада (Книжка) // Твори. / Пер. В.Шевчука. К.: Дніпро, 1986. С. 19–141.
3. Вірші на погреб Сагайдачного Касіяна Саковича. Передмова // Хрестоматія давньої української літератури. К., 1949. С. 156–158.
4. Возз'єднання України з Росією: Документи і матеріали. М.: Б.в., 1954. Т. 2.
5. Грушевський М. Духовна Україна. К.: Либідь, 1994.
6. Історія Русів. К.: Радянський письменник, 1991.
7. Копистенський З. Палінодія или книга оборони // Хрестоматія давньої української літератури. К., 1949. С. 131–134.
8. Липинський В. Україна на переломі: 1657–1659. Філадельфія, 1991.
9. Літопис гадяцького полковника Г. Граб'янки. К.: Б.в., 1992.
10. Пашук А. Церква і незалежність України. Львів, 1998.
11. Пересторога // Хрестоматія давньої української літератури. К.: Радянська школа, 1949. С. 124–130.
12. Перша Конституція України Гетьмана Пилипа Орлика 1710 р. К.: Веселка, 1994.
13. Універсал Хмельницького // С. Величко. Літопис. К.: Дніпро, 1991. Т. 1. С. 78–82.
14. Філалет Х. Апокрисис // Хрестоматія давньої української літератури. К., 1949. С. 96–100.
15. Франко І. Іван Вишенський, його час і письменська діяльність // Зібрання творів: У 50 т. К: Наукова думка, 1983. Т. 28. С. 260–278.
16. Франко І. Южнорусская литература // Зібрання творів: У 50 т. К: Наукова думка, 1984. Т. 41. С. 101–161.
17. Яременко П. Мелетій Смотрицький. Життя і творчість. К.: Наукова думка, 1986.

FORMATION OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA IN THE PERIOD OF THE XIV–XVIII CENTURIES

Andriy Nakonechnyy

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The development of the national idea during the Cossack demonstrations led by Bohdan Khmelnytskyi against the socio-national enslavement of the Ukrainians, as well as during the Hetmanship, is considered. The stages of the formation of the national idea, its various manifestations in the social and spiritual life, and the philosophical thought of Ukraine during the specified period are analyzed. It

has been demonstrated that the national idea of the time was expressed through the state-building efforts of the Cossack elite, the desire for Ukrainian national independence, the development of religious and legal ideas, the unification of heterogeneous groups of the Ukrainian ethnic group into a solid nationally conscious force, and the establishment of state institutions on Cossack territory.

The creative activity of thinkers who, at the theoretical and political levels, defined the main characteristics of the Ukrainian ethnos and whose literary, scientific, and practical activities were the most responsible for the rise and defense of the national and religious consciousness of Ukrainians, and therefore contributed to the growth of national self-awareness and the national idea, were studied. Emphasis is placed on the significant importance of "polemical literature," which includes scientific and theological treatises, historical and political pamphlets, open letters, etc., as well as on its influence on the struggle of the Ukrainians for national and religious liberation.

The exceptional place occupied by Ivan Vyshenskyi, a fighter against the social and national-religious oppression of the Ukrainians, is indicated in the polemical literature. His social position was determined by focusing on the working, oppressed, and exploited social, religious, and national peasantry. And. It also mentioned the positive signs for the Ukrainian national revival, the idea of the freedom of the Ukrainians, that the Cossack chronicles had, the appearance of which was caused by the Cossacks; the war of national liberation; and the Pereyaslav agreement with its tragic consequences for the Ukrainian national cause. Three Cossack annals are particularly important: Samovidets, H. Hrabynka, and S. Velichka.

Key words: freedom, national idea, independence, nation, people.